

• ' - { % - \ • ~ }

ICT voor kinderen en jongeren met een chronische of langdurige ziekte

• { • - 0 | - }

(- • • * (• - C

Handleiding voor het onderwijs

} • < • - @ ! • " }

Netwerk ff contact :-)

• - S • <) • 0]

ICT voor kinderen en jongeren met een chronische of langdurige ziekte

Handleiding voor het onderwijs

**Netwerk ff contact :-)
januari 2004**

Inhoud

1. Kwaliteit van leven, kwaliteit van zorg	6
1.1. Kinderen en jongeren	6
1.2. Onderwijsinstellingen	7
2. Het goede voorbeeld	11
2.1 Ict in het speciale onderwijs: Onderwijscentrum 't Roessingh	10
2.2 Les volgen vanuit je bed: Digibeter in Helmond	12
2.3 Webmaatjes: de rol van de onderwijsbegeleidingsdienst	14
3. Aan de slag	16
1. Informatie verzamelen	16
2. Besluiten wat je gaat aanbieden	18
3. Creëer draagvlak	19
4. Kijk naar de toekomst	20
5. Kies simpele oplossingen voor de infrastructuur	21
6. Financiering	22
7. Presenteer je project	24
Type aansluitingen	26
Meer weten?	28
Adressen	28
Adressen van de projecten van het netwerk ff contact :-)	29
Websites	31
Publicaties	32

Colofon

ICT voor kinderen en jongeren met chronische of langdurige ziekte: Handleiding voor het onderwijs is een uitgave van het VSBfonds. Gelijktijdig met deze uitgave verschijnen de publicaties *ICT voor kinderen en jongeren met chronische of langdurige ziekte: Handleiding voor de zorg* en het *Actieprogramma netwerk ff contact :-)* 2004. Alle publicaties zijn te downloaden via www.ffcontact.nl. Met vragen of opmerkingen over deze publicatie kunt u zich wenden tot netwerk ff contact :-), p/a stichting Nederland Kennisland, Postbus 2960, 1000 CZ Amsterdam.

Auteurs

Kim van den Berg, Nederland Kennisland
Minouche Besters, Nederland Kennisland
Michiel de Lange, Nederland Kennisland

Eindredactie

Booij, Klusman en Van Bruggen
Nederland Kennisland

Lay out

Laurant en Bakker vormgevers, Nijmegen

Druk

MacDonald, Nijmegen

Met dank aan: Marina de Ruijter

Inleiding

Ongeveer 125.000 kinderen en jongeren in Nederland kampen met een chronische of langdurige ziekte. In veel gevallen trekt de ziekte een zware wissel op hun dagelijks leven. Naar school gaan of contact onderhouden met ouders, klasgenoten en vrienden is niet vanzelfsprekend als je voor langere tijd in het ziekenhuis of revalidatiecentrum ligt of thuis moet revalideren. Ict kan daar wat aan te doen. Diverse projecten proberen met gebruik van informatie- en communicatietechnologie (ict) de kwaliteit van leven en de ontwikkeling van kinderen en jongeren met een chronische of langdurige ziekte te verbeteren.

“Eerst was er weerstand onder de leerkrachten, nu breekt er wanneer het netwerk een uurtje plat ligt al paniek uit” (Mia Kamphuis, ict-systeembeheerder onderwijscentrum ‘t Roessingh)

Zo kunnen kinderen via een beeld-geluidverbinding vanuit hun ziekenhuisbed goedenacht worden gewenst door hun ouders thuis. Of wordt het mogelijk om een paar uurtjes per dag virtueel ‘naar school te gaan’ en les te krijgen van je eigen juf of meester, zoals een 13-jarige jongen van het Jan van Brabant college in Helmond. Speciale websites bieden kinderen en jongeren de mogelijkheid met lotgenoten te kletsen of een spelletje te doen. Zo kunnen zij steun zoeken of juist proberen het ziek-zijn te vergeten.

Het succes van deze ict-voorzieningen is niet alleen gelegen in de inzet van de initiatiefnemers, de vrijwilligers, de kinderen en hun ouders. In de huidige situatie kunnen de diensten aan slechts een beperkte groep kinderen en jongeren worden aangeboden. De randvoorwaarden die het gebruik van de diensten mogelijk maken ontbreken in veel scholen en zorginstellingen. Om een ziek kind gebruik te laten maken van ict-voorzieningen moet er veel geregeld worden: onder meer infrastructuur, organisatie, en financiering. Het succes van de voorzieningen is afhankelijk van de inzet van alle betrokkenen: van het schoolbestuur, de docenten, de ict-managers,

de onderwijsconsulenten, de zorginstelling en de klas van het zieke kind.

Deze handleiding is geschreven voor docenten in het primair, voortgezet en speciaal onderwijs (po, vo en so), consulenten onderwijs zieke leerlingen, managers en medewerkers automatisering die graag met de inzet van ict hun zieke leerlingen willen helpen om ondanks hun ziekte zoveel mogelijk een ‘normaal’ leven te kunnen leiden. Misschien is nog niet iedereen op de school overtuigd van het nut van ict, loop je vast op het technische karakter van de voorzieningen of vind je het lastig de voorzieningen in je takenpakket in te passen. Op al deze aspecten geven we een antwoord in deze handleiding.

De handleiding is erop gericht je het gemakkelijk te maken om ict-voorzieningen voor kinderen met een chronische ziekte aan te bieden op school, thuis of in de zorginstelling. Het lijkt ingewikkelder dan het is, dus helpen we graag een handje. In deze handleiding komen de volgende onderwerpen aanbod:

- De mogelijkheden van ict
- Belang van de scholen
- Inspirerende voorbeelden
- Hoe realiseer ik ict-voorzieningen voor zieke leerlingen?
- Hoe organiseer ik de begeleiding en het beheer?
- Waar kan ik terecht voor verdere vragen?

Achter in de handleiding staan adressen vermeld van organisaties of contactpersonen die je verder kunnen helpen als je nog specifieke vragen hebt. Mocht je er dan nog niet uitkomen, of beter, je goede ervaringen willen delen met anderen, dan kan je lid worden van de mailinglist ffcontact@list.kennisland.nl. Deze mailinglist wordt onderhouden door betrokkenen bij de ff contact :-> projecten.

1 Kwaliteit van leven, kwaliteit van onderwijs

1.1. Kinderen en jongeren

Naar school gaan is voor kinderen een belangrijke tijdsbesteding en een essentieel onderdeel van het leven. Voor kinderen met een chronische/langdurige ziekte is het naar school gaan niet zo vanzelfsprekend als voor andere kinderen. Zij zijn vaker (langdurig) afwezig, waardoor zij niet alle lessen kunnen volgen, leerachterstanden oplopen en het contact met de klas vermindert. Wanneer kinderen ziek zijn, denkt de omgeving vaak dat onderwijs tijdelijk niet meer nodig is, het kind heeft immers andere dingen aan z'n hoofd. Terwijl kinderen met een chronische aandoening juist bijzondere waarde hechten aan het naar school gaan. School biedt hen houvast en afleiding. Dat is belangrijk wanneer een kind ingrijpende dingen meemaakt. Het contact met de klas kan een gunstig effect hebben op het genezingsproces en maakt de terugkomst op school makkelijker.

“Er mag best eens iets positiefs gezegd worden over wat zieke kinderen allemaal nog wel kunnen doen. Digibeter is gewoon heel leuk.”
(Marina de Ruijter, onderwijsconsulente)

Het leven met een chronische ziekte brengt veel beperkingen met zich mee die de normale ontwikkeling van kinderen en jongeren in de weg staat. Een regelmatig verblijf in een zorginstelling of thuis in bed en afwezigheid van school verergeren dat alleen maar. Ict-toepassingen kunnen helpen een deel van deze extra beperkingen op te heffen. Een digitale beeld-geluidverbinding maakt het bijvoorbeeld mogelijk lessen op de thuischool te volgen. Op deze wijze kan een schoolachterstand worden voorkomen. Deze vorm van plaats- en tijdonafhankelijke media overbrugt de afstand tussen thuis, school en zorginstelling en zorgt dat ieder zijn of haar eigen tempo kan blijven volgen. Daarnaast maakt het steeds minder uit of je thuis bent of in het ziekenhuis. Via Sterrekind hebben

kinderen bijvoorbeeld toegang tot Sterrewereld, een virtuele omgeving waar lotgenoten aanwezig zijn met wie ze kunnen praten en spelen. Ook ouders en broers of zussen hebben baat bij de interactieve media. Het is voor hen veel makkelijker om contacten te onderhouden en steun te bieden.

Op deze wijze dragen ict-voorzieningen bij aan de kwaliteit van leven van deze jonge mensen. Het ‘normale’ leven is een stapje dichterbij gekomen.

1.2. Onderwijsinstellingen

Ict is niet meer weg te denken uit de samenleving en daarmee uit het onderwijs. In het rapport ‘Leren met ict; 2003-2005’ van het ministerie van OCW staat: “Ict is niet langer doel op zich maar een middel om andere doelen, zoals kwalitatief goed onderwijs en aansluiting van het onderwijs op de kennissamenleving, te realiseren.” Uit een enquête van stichting Ict op school onder ict-managers op scholen blijkt dat drie op de vijf basisscholen en bijna driekwart van de vo-scholen gevorderd is in het computergebruik op school. De komende drie jaar verwachten zij een sterke groei van het computergebruik in de lessen. Veel scholen werken samen bij het invoeren en het gebruik van ict.

Ict is een essentieel onderdeel van het huidige onderwijs en dat is niet zonder reden. Ict in het onderwijs is noodzakelijk om aan te sluiten bij de belevingswereld van de kinderen en jongeren van vandaag. Het onderwijs bereidt leerlingen voor op een maatschappij die vraagt om aan ict gerelateerde competenties, zoals omgaan met de grote hoeveelheid informatie op het internet. De integratie van ict in het onderwijs kan het onderwijs verbeteren en aantrekkelijker maken voor leerlingen en docenten. Daarnaast kan ict de organisatie van het leerproces vereenvoudigen en administratieve lasten van docenten en management verlagen. Effecten die vaak naar voren komen in onderzoeksrapporten over ict in het onderwijs zijn hogere scores op leerdoelen en meer plezier en zelfvertrouwen onder leerlingen (bron: ‘Leren met ict’, ministerie van OCW).

Ict en chronisch of langdurig zieke leerlingen

Sinds de invoering van de Wet ondersteuning onderwijs aan zieke leerlingen (Wooz) zijn thuischolen (waar de kinderen vandaan komen) verantwoordelijk voor het onderwijs aan zieke leerlingen. Maar zieke leerlingen hebben op scholen – onder meer vanwege het lerarentekort – niet altijd prioriteit. Als de school het laat afweten, lopen deze leerlingen onnodige achterstanden op. Op de eerste plaats leerachterstand, maar bijvoorbeeld ook achterstand in sociale ontwikkeling door isolement.

Wooz: Onderwijs aan zieke leerlingen is de verantwoordelijkheid van de school

Bij de invoering van de Wet ondersteuning onderwijs aan zieke leerlingen (Wooz) op 1 augustus 1999 zijn de ziekenhuisscholen opgeheven. Deze wet maakt de school zelf verantwoordelijk voor het onderwijs aan leerlingen die ziek zijn. Alleen academische ziekenhuizen, waar kinderen vaak langer moeten blijven, beschikken nog over educatieve voorzieningen. Scholen worden bij het onderwijs aan zieke leerlingen ondersteund door de onderwijsbegeleidingsdiensten (OBDs). Uit de evaluatie van de Wooz blijkt dat een kwart van de scholen niet weet dat zij verantwoordelijk zijn voor het onderwijs aan zieke leerlingen. Ook weten zij niet altijd de weg naar de OBD en de consulent onderwijs zieke leerlingen te vinden. Daarnaast kunnen de consulenten niet al het werk aan vanwege gebrek aan capaciteit.

Zieke leerlingen betekenen voor de school en de docenten vaak een extra belasting. Het gebruik van ict kan deze belasting verlichten. Projecten zoals van ff contact :- (zie de beschrijvingen achterin deze handleiding) bieden daarbij voordelen voor zowel de school, de docent als de zieke leerling.

Voordelen voor scholen van ict-voorzieningen voor zieke leerlingen

1. Kinderen kunnen via een beeld- en geluidsverbinding over een ict-infrastructuur virtueel in de klas aanwezig zijn ('teleleren'). Dit bespaart veel uren thuisonderwijs en vermindert de belasting van docenten.
2. Door teleleren, houdt het zieke kind contact met de klas, wat de terugkomst naar school makkelijker maakt.
3. Ict-voorzieningen bieden vrijheid van plaats, tijd, tempo en methode van leren. Chronisch of langdurig zieke kinderen kunnen onderwijs volgen op de plek en tijd die hun ziekte toelaat.
4. Diverse plaatsonafhankelijke communicatiemogelijkheden met docenten en medeleerlingen.
5. Met behulp van ict kunnen docenten en consulenten eenvoudiger inspelen op verschillen tussen leerlingen. Zieke leerlingen hebben een andere onderwijs- en begeleidingsbehoefte dan gezonde kinderen.
6. Ict vergroot de mogelijkheden om leerlingen zelfstandig te laten werken. Dit maakt het onderwijsproces flexibeler en vermindert de belasting voor docenten.
7. Er zijn besparingen mogelijk op het gebied van de begeleiding door OBD-consulenten. Met behulp van ict-onderwijsdiensten als Digibeter en @webschool kunnen scholen, zonder grote extra investeringen, voldoen aan hun verplichtingen volgens de Wooz.

2 Het goede voorbeeld

2.1 Ict in het speciale onderwijs: Onderwijscentrum 't Roessingh

Het Onderwijscentrum 't Roessingh is een school voor leerlingen die vanwege hun lichamelijke en/of geestelijke handicap niet naar een gewone school kunnen. Ieder klaslokaal heeft een aangepaste computer die is aangesloten op het netwerk en verbonden met het internet. Zo heeft de leerkracht de beschikking over educatieve software. Ook heeft de school de beschikking over computers die zijn aangesloten op het Sterrekindnetwerk. Via deze digitale wereld kunnen leerlingen contact leggen met kinderen in andere revalidatiecentra en met kinderen die tijdelijk zijn opgenomen in een ziekenhuis.

Het idee is ontstaan vanuit enkele enthousiaste leerkrachten die ict wilden inzetten voor hun lessen. De directie van 't Roessingh ging na enig overleg akkoord, omdat zij inzagen dat ict de toekomst had. Al in begin jaren '90 kwamen de eerste computers op school. De planning was om binnen twee jaar een gebruiksklare ict-omgeving te hebben. Er is begonnen met één lokaal met een paar computers. Nu zijn er drie computerlokalen, 120 netwerk-pc's en 60 stand-alone computers.

Het personeel van de school is de afgelopen jaren geschoold in het gebruik van de computer. Eén leerkracht is voor 20 uur per week ict-coördinator. Hij schrijft ict adviezen, zorgt ervoor dat ict in de les ingebed is en geeft workshops aan collega's. Er is sinds twee jaar een fulltime functie systeembeheer. De voorzieningen worden volledig uit het budget van de school betaald.

Het enthousiasme onder leerkrachten en medewerkers is sinds de start van het project gegroeid. Binnen de school wordt veel aandacht besteed aan de nieuwe voorzieningen in workshops. Eens per maand is er computeroverleg en een vragenuurtje. Vroeger was dit verplicht, nu is het facultatief. Centraal in dit computeroverleg staan de vragen van de leerkrachten: "hoe kunnen wij ict gebruiken voor onze leerlingen".

Cruciale momenten en factoren

- Er zijn technische problemen geweest. Het heeft een half jaar geduurd voordat alles goed draaide.
- Er waren nogal wat 'digibeten' onder het personeel. Dankzij verplichte cursussen merkten de medewerkers dat de nieuwe techniek voordeel oplevert. Eerst was er weerstand, nu breekt er wanneer het netwerk een uurtje plat ligt al paniek uit.
- 't Roessingh is vanaf de invoering van ict voortdurend up-to-date gebleven. Het project kreeg meteen een hoge prioriteit en is goed blijven draaien.
- De school was vastberaden: er bestond indertijd een mogelijkheid om extra subsidie te verkrijgen van OCW voor de toepassing van ict in het onderwijs. Het Roessingh heeft geprobeerd hiervoor in aanmerking te komen als "voorhoedeschool", maar dit is niet doorgegaan. Toen heeft het Roessingh alles maar zelf opgezet.
- Iedere school ontvangt van het ministerie van OCW voor elke leerling een bepaald bedrag waarmee de ict-kosten gecompenseerd worden. Nu is dit budget verkleind. Dankzij de aanwezigheid van goed materiaal kan het Roessingh nog wel even voort met de huidige voorzieningen.

Tips voor toekomstige projectleiders

- Laat je niet afschrikken door de grote hoeveelheid werk die de invoering van een (nieuwe) ict-infrastructuur met zich meebrengt.
- Je kunt een ict-infrastructuur het beste gefaseerd invoeren. Probeer deze er niet geforceerd doorheen te drukken.
- Laat je goed voorlichten door andere scholen. Bel gerust eens met collega's.

Contactpersoon

Mia Kamphuis, ict-systeembeheerder
Speciaal Onderwijs 't Roessingh
E-mail: m.kamphuis@ocr.nl

2.2 Les volgen vanuit je bed: Digibeter in Helmond

Op de locatie Molenstraat van het Jan van Brabant College te Helmond wordt sinds 11 november 2003 een jonge patiënt van 13 jaar met leukemie via een beeld- en geluidsverbinding bij de les betrokken. De school maakt hierbij gebruik van de kennis en apparatuur van de Stichting Digibeter. De school en de leerling thuis zijn één-op-één met elkaar verbonden via een ISDN-verbinding. Door middel van een microfoon en een op afstand bestuurbare camera in de klas kan de leerling les volgen en communiceren met de leerkracht en klasgenoten.

In verband met zijn ziekte mag de jongen niet naar school en heeft hij al lang geen onderwijs kunnen volgen. Om tegemoet te komen aan het recht op onderwijs en om zorg op maat te bieden voor deze leerling, heeft de school gekozen voor deze manier van lesgeven. Een leerling van 13 jaar oud die weinig les gehad heeft, heeft behoefte aan structuur, instructie en feedback om zijn leerstof te verwerken. De begeleider van deze patiënt is Marina de Ruijter, consulente onderwijs zieke leerlingen in de regio Zuidoost-Brabant. Zij heeft de school en de ouders van het kind gewezen op de mogelijkheid van onderwijs op afstand met behulp van Stichting Digibeter. In mei 2003 hebben de consulent zieke leerlingen, de ouders, de afdelingsleider onderbouw en de afdelingsleider bovenbouw het idee besproken. Op dat moment beschikte de school al over de noodzakelijke technologische infrastructuur, aangezien een andere leerling mee zou gaan doen met Digibeter. Hierna is aan de leerkrachten gevraagd of zij mee wilden doen. De ict-er van de school heeft contact gehad met technische dienst van Digibeter en de schooldirecteur is erbij betrokken. De klasgenoten van de zieke leerling is gevraagd of ze het niet vervelend vonden om les te krijgen met een camera in de klas en of ze mee wilde helpen.

Er is in juni/juli een aanvraag voor een additionele vergoeding voor begeleiding van deze leerling gedaan bij het CFI (Centrale Financiën Instellingen, een onderdeel van ministerie van OCW). Het project is wegens enige vertraging bij het CFI niet in augustus 2003 maar pas in november begonnen.

Succes- en faalfactoren

- Ten eerste is het belangrijk dat de leerling thuis kan blijven liggen en vanaf zijn eigen plek en in zijn eigen tempo de les kan volgen.
- Het is belangrijk dat de ouders erbij kunnen zijn, de leerling z'n schoolboeken kan aangeven en hem kunnen helpen.
- Een succesfactor is het feit dat leerkrachten de leerling betrekken bij de les, hem behandelen als een gewone leerling en ook eisen aan hem stellen.
- Het is tenslotte het belangrijk dat er altijd een verantwoordelijke is bij de school die de communicatie onderhoudt tussen de verschillende partijen. In dit geval is dat de afdelingsleider onderbouw.
- Een kritiek punt was dat het heel lang geduurd heeft met de toekenning van de aanvraag door het CFI. Hierdoor zijn de lessen pas in november gestart, terwijl de leerling al in augustus thuis kwam. Hij heeft dus achterstand opgelopen, hetgeen weer zorgt voor extra belasting.
- Bij een andere leerling is de ziekte weer gaan opspelen. In het ziekenhuis kan deze leerling geen les meer volgen. Wanneer het een langdurige opname betreft, staat het project stil.

Tips voor toekomstige projectleiders

- Zorg voor informatie en communicatie: houd voorbesprekingen waarbij alles besproken kan worden, zoals bijvoorbeeld camera-vrees.
- Probeer alle partijen, inclusief ouders en kind, erbij te betrekken en aan één tafel te laten zitten. Creëer een "wij"-gevoel.
- Vier kinderen zijn aangewezen tot "whizzkids". Zij verzorgen de dienst: het opstarten, aanmelden en afsluiten. Zo kan de leerkracht zijn les normaal geven en zorgen de leerlingen ervoor dat hun zieke klasgenoot ook aanwezig is.

Contactpersoon

Marina de Ruijter,
DOBA Onderwijsadviseurs
E-mail: m.de.ruijter@doba.nl

2.3 Webmaatjes: de rol van de onderwijsbegeleidingsdienst

Webmaatjes is een pilotproject e-learning van de Stichting Onderwijsbegeleiding Midden-Brabant (SOM), bedoeld voor leerlingen uit het basisonderwijs en voortgezet onderwijs die wegens ernstige ziekte langdurig niet naar school kunnen. De eerste voorbereidingen zijn getroffen om e-learning op te starten voor een meisje dat in verband met chemokuren en bestralingen een jaar lang wisselend verblijft in het Radboudziekenhuis in Nijmegen, het St. Elisabethziekenhuis in Tilburg en thuis. Tussen de behandelingen door is ze vaak te ziek om naar school te kunnen. Twee computers zijn uitgerust met een webcam. Eén set is voor het meisje thuis of in het ziekenhuis en één voor op school.

Met Webmaatjes wil de SOM “maatjes- of buddyleren” in het bestaande onderwijsprogramma introduceren. De zieke leerling kan online en interactief lessen volgen en samen met gezonde medeleerlingen van de eigen of een andere school samenwerken. Ook probeert de SOM een aparte leeromgeving te creëren voor zieke leerlingen (“Profiprik”) waar de zieke leerling onder andere contact kan zoeken met lotgenoten en informatie kan verzamelen over het ziektebeeld.

Webmaatjes heeft drie doelstellingen:

1. Didactische doelstelling: de voortgang van het onderwijsleerproces zo goed mogelijk in stand houden, waardoor leerachterstanden zoveel mogelijk worden voorkomen.
2. Pedagogische doelstelling: bijdragen aan het zelfvertrouwen van de leerling door de leerling te laten ervaren dat ondanks het ziek zijn, een aantal zaken nog wel lukken.
3. Sociale doelstelling: bijdragen aan de instandhouding van de sociale leefwereld van de zieke leerling.

Hennie van Tongeren, consulente onderwijs zieke leerlingen bij de SOM, is de initiator en trekker van de pilot van Webmaatjes. Het management van het SOM ging snel akkoord met het idee op voorwaarde dat een (groot) gedeelte van de kosten door middel van sponsorgelden gedekt wordt. Een ander gedeelte wordt gefinan-

cierd vanuit de ondersteuning onderwijs zieke leerlingen. De planning is om de komende drie jaar acht leerlingen via Webmaatje onderwijs te kunnen bieden.

Succesfactoren

- Je moet geavanceerde apparatuur aan kunnen bieden met aansluitingen die overeenkomen met de voorzieningen in de regio/plaats waar de school staat en de leerling woont.
- Geef de school en leerling begeleiding vanuit de afdeling ict voor het technische gedeelte.
- Biedt de school en leerling ondersteuning, zodat ze inhoudelijk weten hoe ze optimaal van het e-learning gebruik kunnen maken.
- De continuïteit van het project is zo goed mogelijk gewaarborgd door het niet onder te brengen bij ondersteuning onderwijs zieke leerlingen. Het is een project van de SOM geworden, waarbij diverse disciplines betrokken zijn (onderwijs zieke leerlingen en de afdeling ict met aansturing vanuit het management). Voordeel hiervan is dat het project door kan blijven draaien ook als het ministerie mocht besluiten dat ondersteuning onderwijs zieke leerlingen in de toekomst geen taak meer is voor de onderwijsbegeleidingsdiensten.

Tips voor toekomstige projectleiders

- Maak optimaal gebruik van bestaande kennis, ervaring en materialen. Dat leidt tot een grotere haalbaarheid van het project en kan zorgen voor een snellere opstart.
- Houd er rekening mee dat behandeltrajecten van ernstig zieke kinderen per dag kunnen wijzigen en de planning verstoren.
- Houd er rekening mee dat de media interesse heeft voor dit soort projecten. Met name voor (ouders van) ernstig zieke leerlingen kan dit confronterend zijn. Bespreek dat met ouders en het kind.

Contactpersoon

Hennie van Tongeren, consulent ondersteuning onderwijs zieke leerlingen (coördinatie)

SOM

E-mail: hvtongeren@som-net.nl

3. Aan de slag

Je weet nu wat ict-voorzieningen kinderen met een chronische of langdurige ziekte kunnen bieden. Je hebt verschillende voorbeelden gezien van onderwijsinstellingen die op voortvarende wijze met ict aan de slag zijn gegaan. En als het goed is popel je om zelf aan de slag te gaan. In deze paragraaf wordt een aantal aandachtspunten gegeven om ervoor te zorgen dat chronisch of langdurig zieke leerlingen bij jou op school van de ict-voorzieningen gebruik kunnen maken waaraan zij behoefte hebben.

1. Informatie verzamelen

Wanneer een kind een chronische of langdurige ziekte blijkt te hebben roept dit vaak veel vragen op. Je vraagt je af wat je kunt doen. Hoe organiseer je het onderwijs? Hoe ga je ermee om in de klas? Wat is de invloed van de behandeling op het kind? Waaraan heeft het kind behoefte op welk moment? Hoe kun je afspraken maken met het ziekenhuis? De eerste stap die je kunt nemen wanneer je met een ziek kind te maken hebt, is dan ook het verzamelen van informatie. Er zijn verschillende organisaties die je daarbij kunnen helpen. Allereerst is het belangrijk de onderwijsbegeleidingsdienst (OBD) erbij te betrekken. De consulenten onderwijs zieke leerlingen hebben veel ervaring in de begeleiding van zieke kinderen en bieden ondersteuning aan zowel de leerling als de school. Wanneer het gaat om speciaal onderwijs, kan het Regionaal Expertise Centrum (REC) behulpzaam zijn (zie kader).

Valkuil:

Er wordt van alles in gang gezet voor de zieke leerling zonder dat van tevoren informatie is ingewonnen bij de gebruiker. Ict-voorzieningen en ondersteuning sluiten niet aan bij de behoefte van het kind.

Oplossing:

Win, zodra een chronisch of langdurig zieke leerling of ouder zich

meldt, informatie in bij de betrokken instanties. Betrek allereerst de OBD. In de bijlage staan meer organisaties die informatie kunnen bieden.

Consulenten Onderwijs aan Zieke Leerlingen

Bij de invulling van de verantwoordelijkheid voor onderwijs aan zieke leerlingen kunnen po- en vo scholen en scholen in het beroepsonderwijs rekenen op de ondersteuning van een consulent onderwijs aan zieke leerlingen. Deze consulenten hebben inzicht in de gevolgen van ziekte op het onderwijs van de betreffende leerling. Zij kunnen antwoord geven op de vragen van docenten en ook de samenwerking coördineren tussen de betrokken personen en instanties. De consulenten zijn werkzaam bij de onderwijsbegeleidingsdiensten en bij de educatieve voorzieningen verbonden aan de universitair medische centra in Nederland. Aan de ondersteuning zijn geen kosten verbonden. Alle consulenten en hun coördinatoren zijn verenigd in ZIEZON, het landelijk netwerk ziek zijn & onderwijs. ZIEZON werkt samen met diverse belangenorganisaties. www.ziezon.nl

Tips:

- Luister goed naar waar de leerling behoefte aan heeft. Verschillende ziektebeelden hebben uiteenlopende effecten op het kind en de pedagogisch/didactische mogelijkheden.
- Betrek de ouders erbij.

Regionale Expertise Centra

Kinderen met een chronische aandoening (soms leidend tot een handicap) volgen vaak speciaal onderwijs. Sinds 1 augustus 2003 geldt de Wet op de Expertise Centra die het leerling-gebonden budget (zie kader financiering) regelt en de indicatiestelling voor leerlingen om al dan niet naar het speciaal onderwijs te gaan. Deze wet bepaalt dat alle scholen voor speciaal onderwijs aangesloten zijn bij een regionaal expertisecentrum (REC). Een Regionaal Expertise Centrum (REC) bundelt de expertise van scholen voor speciaal onderwijs in een regio.

2. Besluit wat je gaat aanbieden

Als duidelijk is geworden waar de zieke leerling behoefte aan heeft, is het eerste wat je doet bekijken wat je wilt bereiken, wat voor voorziening daarin voorziet en wat je daarvoor nodig hebt. Grofweg kun je kinderen het volgende bieden:

- Ontspanning
- Lotgenotencontact
- Onderwijs
- Contacten met ouders, vrienden en klasgenoten
- Groei en ontwikkeling

Het is mogelijk om bestaande voorzieningen in te zetten. Voorbeelden van diensten uit het netwerk ff contact :) zijn achterin deze handleiding opgenomen. De ontwikkelingen in dit veld staan niet stil. Kijk dus goed om je heen of je niet gebruik kan maken van bestaande diensten of producten. In sommige gevallen is gewone software zoals een e-mailprogramma al voldoende om je doel te bereiken.

Realiseer je goed wat het aanbieden van een ict-voorziening in de klas, thuis en in de zorginstelling te weeg brengt. Niet iedereen is even bekend met computers en internet. Kinderen die vrij over het internet mogen surfen, kunnen ook minder wenselijke websites bezoeken. Toestemming van de ouders is noodzakelijk voor de zieke leerling om van de voorziening gebruik te kunnen maken.

Valkuil:

Het project is van start gegaan zonder een goed beeld van de mogelijkheden en de gevolgen ervan.

Oplossing:

Omschrijf van te voren duidelijk je doelstelling, ga op zoek naar een juiste invulling daarvan en houd rekening met de vragen die het ict-project kan oproepen.

Tips:

- Informeer goed naar mogelijke bestaande voorzieningen.
- Vraag rond bij andere instellingen.
- Kijk goed naar de achtergrond van bestaande initiatieven, met name naar hun schaalbaarheid en continuïteit.
- Stem af met voorzieningen waarin andere partijen reeds voorzien.
- Sta vroegtijdig stil bij de vragen die een ict-project kan oproepen.

3. Creëer draagvlak

Een project om een zieke leerling te onderwijzen en te ondersteunen met behulp van ict begint vaak met één initiatiefnemer of een initiatiefgroep. Deze persoon of groep agendaert het onderwerp en probeert collega's en management enthousiast te maken. Als het initiatief vanuit het management zelf komt, is er meestal geen probleem. De managementbeslissing om tijd en geld aan het project te besteden, is dan al genomen. Echter, in veel gevallen ontstaat het initiatief op de werkvloer, bij een (aantal) enthousiaste docent(en), een consultant of een medewerker automatisering. Deze initiatiefnemer(s) zal (zullen) op zoek moeten gaan naar medestanders op de school. Het management zal immers akkoord moeten gaan dat er tijd en geld aan het project besteed worden.

Minstens zo belangrijk is dat een groot deel van het team zich betrokken en verantwoordelijk voor het project voelt. Anders loop je het risico dat bij het vertrek (promotie, andere baan) of overbelasting van de initiatiefnemer het project stilvalt. Als tegenvallers bij het project niet gezamenlijk worden opgelost, maar voor de rekening van één persoon komen, is het project niet ingebed in de organisatie. Het zal altijd een project blijven en niet kunnen uitgroeien tot structurele voorziening.

Het is belangrijk om betrokken organisaties buiten de school bij het ict-project te betrekken. Denk bijvoorbeeld aan de OBD, een eventuele zorginstelling en indien aanwezig, de consultants van de educatieve voorziening daar. En last but not least, betrek de leerlingen

uit de klas van de zieke leerling bij het project. Zeker in het geval van teleleren, waarbij een zieke leerling virtueel aanwezig is in de klas, is ondersteuning door medeleerlingen noodzakelijk.

Valkuil:

Gebrek aan inbedding en ondersteuning van collega's, het management en betrokken partijen buiten de organisatie.

Oplossing:

Vind medestanders en zorg voor draagvlak op school. Realiseer je dat niet iedereen open staat voor computers en internet. Gun deze collega's de tijd en ruimte.

Tips:

- Draag voorbeelden aan van succesvolle projecten elders en nodig betrokkenen uit het project toe te lichten.
- Zorg dat er commitment is bij de ict-manager en laat hem of haar initiatief tonen eventueel d.m.v een presentatie.
- Zet de voordelen voor de afdeling of de zorginstelling op een rij.
- Kom met een goed doortimmerd projectplan (maar maak het niet ingewikkelder dan het is).

4. Kijk naar de toekomst

Het gevaar bij het opzetten van een project is dat er te weinig wordt gekeken naar de structurele inbedding van het project op langere termijn. Dit kan gebeuren als een leerling meer dan een half jaar afwezig is door ziekte, of als zich in de toekomst een andere situatie voordoet waarin een kind door chronische of langdurige ziekte niet naar school kan. Het project dreigt daarmee altijd iets extra's te blijven naast het reguliere werk, of dat gefinancierd wordt buiten het reguliere budget. Bedenk dus bij het maken van een projectplan hoe het op de lange termijn een plek kan krijgen binnen de school en binnen het onderwijs. Overleg met het team/management hoe de school wil omgaan met zieke leerlingen. Vraag advies bij de OBD over welke processen in gang kunnen worden gezet, wanneer een kind langdurig afwezig is. Bespreek met de personeelsmanager

welke gevolgen het schoolbeleid voor chronisch en langdurig zieke kinderen heeft voor de taken van de docenten. Ict-voorzieningen kunnen veel werk uit handen nemen, maar vergen ook activiteiten van docenten. Voor medewerkers automatisering geldt evenwel dat de voorziening een extra belasting geeft. Een goede inschatting vooraf van de gevolgen van het gebruik van de voorzieningen voor de dagelijkse werkzaamheden van de medewerkers zijn belangrijk voor het succes van het project.

Valkuil:

Het project geeft blijvend extra werkdruk voor de betrokkenen.

Oplossing:

Maak een goede inschatting van de personele belasting, draag zorg voor aanpassing van de functieprofielen van de betrokkenen en organiseer capaciteit voor de uitvoering en het beheer.

Tips:

- Vraag rond bij andere instellingen hoe zij dit hebben aangepakt en hoeveel tijd ze structureel kwijt zijn.
- Laat ook zien welk positief effect de voorziening op de inhoud van je werk heeft en het plezier dat je daaraan beleeft.
- Zorg dat er een werkgroep ict en kinderen wordt ingesteld, die onafhankelijk van eventuele projecten in stand blijft.

5. Kies simpele oplossingen voor de infrastructuur

Het aanbieden van ict-voorzieningen aan zieke leerlingen vraagt om een goede ict-infrastructuur. In de meeste gevallen is dit al op de school aanwezig. Zorg ervoor dat, als aanvullende maatregelen of een aanvullende infrastructuur nodig is, individuele projecten aansluiten op eventuele toekomstplannen van de school. Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn bij een extra ISDN of ADSL verbinding voor Digibeter, of een idee voor een draadloze oplossing.

Valkuil:

Onkunde over ict en beveiligingsvraagstukken vertroebelt de besluitvorming over eventueel aan te leggen aanvullende infrastructuur.

Oplossing:

Zorg voor duidelijke informatie. Stel jezelf de juiste vragen en neem beslissingen op basis van feiten. Bij twijfel roep je externe expertise in.

Tips:

- Zoek contact met scholen waar de benodigde infrastructuur al is gerealiseerd.
- Nodig de technische betrokkenen van zo'n project uit voor een presentatie.
- Laat je informeren door de experts.
- Voor scholen die buiten kabel of dsl-gebied liggen: Onderzoek of er in je gemeente een vraagbundelingstraject loopt voor dsl of glasvezel in de richting van non-profit instellingen.

6. Financiering

Scholen financieren het onderwijs aan chronisch zieke kinderen uit hun 'zorgmiddelen', die deel uitmaken van het lumpsumbudget. Veel ict-voorzieningen voor chronische of langdurig zieke kinderen op scholen of in zorginstellingen worden vaak gefinancierd op ad hoc basis. In veel gevallen is dit de enige mogelijkheid om het project van de grond te krijgen. Ook OBDs hebben geen budget voor het ontwikkelen van ondersteunende ict-voorzieningen, zoals teleleren. Op langere termijn is misschien financiering mogelijk vanuit de leerlinggebonden financiering (LGF; zie kader). Het heeft de voorkeur om al in een vroeg stadium te kijken of het mogelijk is om het project via de lopende begroting van de school gefinancierd te krijgen. Lukt dit niet, richt je blik dan naar buiten en kijk naar mogelijkheden voor giften uit het bedrijfsleven, via serviceclubs die een project op zich nemen of door directe fondsenwerving vanuit de school.

Natuurlijk is het soms goed om het project door te zetten zelfs al is de langere termijn financiering niet rond. Anders krijg je nooit nieuwe initiatieven van de grond, maar probeer altijd uit te gaan van de stelregel:

- opstartkosten mogen, bij uitzondering, door externe partijen als bedrijven en serviceclubs worden bijeengebracht.
- beheerskosten dienen, wanneer die bij de eigen organisatie liggen, ten allen tijde uit het eigen budget te worden gefinancierd.

Valkuil:

Project is uitgedacht en klaar om in gang te worden gezet, maar er is geen financiering.

Oplossing:

- Bij een breed draagvlak onder personeel en management zal financiële inbedding minder problemen geven.
- Voorzie het plan van een duidelijke begroting, waarin ook de kosten op de langere termijn zijn opgenomen.

Tips:

- Kijk in een vroeg stadium naar de financieringsmogelijkheden.
- Laat het project ook vooral aan anderen zien en houdt betrokkenen goed op de hoogte.
- Publiciteit geven aan een project kan erg aanstekelijk werken, ook voor het eigen management.

Leerlinggebonden Financiering (LGF)

Tot eind juli 2003 konden scholen een aanvraag indienen voor additionele middelen ten behoeve van de begeleiding van een chronisch of langdurig ziek kind bij het CFI (Centrale Financiën Instellingen, een onderdeel van OCW). Per 1 augustus 2003 is de Wet leerlinggebonden financiering (LGF) in werking getreden. Voor leerlingen die in aanmerking komen voor het speciaal onderwijs is leerlinggebonden financiering (LGF) beschikbaar ('het rugzakje'). Deze financiering kan worden ingezet voor extra begeleiding en zorg, als de leerling ervoor kiest naar een reguliere school te gaan. Voorwaarde voor toekenning van de LGF is onafhankelijke indicatiestelling door de Commissie voor de Indicatiestelling

(CvI). Vanwege de criteria en de doorlooptijd van deze procedure, komt maar een beperkt deel van de chronisch zieke kinderen voor een 'rugzakje' in aanmerking. Op dit moment is deze vorm van financiering nog niet beschikbaar voor ict-voorzieningen. In de toekomst liggen daar wellicht wel mogelijkheden, dus houd de ontwikkeling rond de regeling in de gaten. Voor meer informatie: <http://www.minocw.nl/uitleg/2003/artikelen/200313g.html>.

7. Presenteer je project

Al bij de start van het project moet je rekening houden met 'lancering' van het project wanneer het gereed is. Heel belangrijk is de presentatie naar binnen toe: de docenten, het schoolbestuur, de ict-manager, de medeleerlingen, de consultant, de zorginstellingen en andere betrokkenen. Zorg ervoor dat mensen niet alleen passief bij het project worden betrokken, maar organiseer bijvoorbeeld workshops voor je collega's zodat men leert wat het project inhoudt en hoe ze er mee aan de slag kunnen gaan. Laat het management heel direct zien wat het project doet voor de kinderen. Blijf later terugkoppelen naar de mensen achter de schermen. De ict-manager vindt het leuk om te horen dat waar hij actief aan heeft bijgedragen, een succes is geworden. Vaak wordt dit vergeten.

Een goede manier om te zorgen dat het interne draagvlak ook na de start blijft behouden is het inbouwen van evaluatiemomenten. Ga een maand nadat de voorziening is geïmplementeerd nog eens met alle betrokkenen rond de tafel zitten. Loopt alles goed, voelt iedereen zich prettig bij de gekozen voorziening, zijn er verbeteringen in de uitvoering mogelijk, hoe ervaart de leerling de voorziening? Op deze wijze komen mogelijke hobbels in de uitvoering vroegtijdig aan het licht, waardoor de continuïteit beter kan worden gewaarborgd.

Daarnaast wil je als school aan ouders en kinderen laten zien wat je leerlingen te bieden hebt, ook wanneer zij chronisch of langdurig ziek zijn. Om te tonen waar je als school staat, is externe communicatie over deze ict-voorzieningen belangrijk. Een mogelijkheid is om een protocol onderwijs aan zieke leerlingen in de schoolgids op te nemen.

Valkuil:

De voorziening wordt niet goed intern gecommuniceerd, waardoor het opgebouwde draagvlak afkalft.

Oplossing:

Bedenk een interne communicatiestrategie en zorg heel bewust dat alle betrokkenen zich ook na de start gekend blijven voelen.

Tips:

- Organiseer workshops en trainingen voor collega's.
- Bouw evaluatiemomenten in na de start.
- Laat kinderen hun ervaringen met de voorziening optekenen.
- Communiceer je eigen successen: schrijf artikelen rondom de kinderen voor interne en externe nieuwsbrieven.
- Een klein gebaar doet wonderen: een tekening van een kind voor de ict-manager of de docent die zijn nek uitstak voor het project wordt zeker opgehangen.

Type aansluitingen

Analoge telefoonlijn

Geen kosten voor aanleg infrastructuur (reeds aanwezig), maar hoge maandelijkse kosten en te lage bandbreedte voor gebruik van interactieve media.

ISDN

Hoge maandelijkse kosten in verband met telefoontikken en beperkte toepassing op de lange termijn. Echter, verschillende voorzieningen die een beeld- en geluidsverbinding bieden maken (nu nog) gebruik van deze techniek. Het kan dus noodzakelijk zijn om tijdelijk deze verbinding op beperkte schaal mogelijk te maken.

ADSL

Een redelijk toekomstvaste infrastructuur voor de middellange termijn. De bandbreedte van deze verbinding wordt nog regelmatig naar boven bijgesteld. Door vaste maandelijkse kosten en een 'always on' verbinding zijn de kosten inzichtelijk. De stevige concurrentie in dit veld zorgt voor lage tarieven. Het is mogelijk directe lijnen te 'huren' met een hoge bandbreedte die intern kunnen worden opgedeeld over meerdere aansluitingen.

Kabel

Een redelijk toekomstvaste infrastructuur voor de middellange termijn. Bij de meeste onderwijsinstellingen reeds aanwezig. Vaste abonnementskosten en een 'always on' verbinding.

Glasvezel

De toekomstvaste infrastructuur, ook op lange termijn. Naar keuze kan glasvezel naar elk lokaal worden doorgetrokken, maar glasvezel als 'backbone', is ook mogelijk. Van daaruit kan via gewone kabels of draadloos de verbinding naar de klas en de leerling worden gemaakt.

Draadloze verbinding

Kostenbesparende techniek doordat geen vaste verbindingen hoeven worden aangelegd. Vaste abonnementskosten en een 'always on' verbinding. Er is inmiddels een standaard voor gebruik in medisch instellingen voor handen.

Meer weten?

Adressen

Chronisch zieken en Gehandicapten Raad Nederland (CG-Raad)
Postbus 169, 3500 AD UTRECHT
www.cg-raad.nl

Stichting Ict op School
Bleijenburg 1, 2511 VC Den Haag
www.ictopschool.net

IRV, Kenniscentrum voor Revalidatie en Handicap
Postbus 192, 6430 AD Hoensbroek
www.irv.nl

Landelijk Kenniscentrum Xidis
Nieuwstraat 76, 5691 AE SON
www.lkc-xidis.nl

VSB Fonds
Postbus 16, 3500 AA UTRECHT
www.vsbfonds.nl

De Wegbereiders
(procesmanagement voor de uitvoering van de Wet op de LGF)
Postbus 19521, 2500 CM Den Haag
www.wegbereiders.nl

Ziezon, landelijk netwerk ziek zijn & onderwijs
Postbus 1035, 6501 BA Nijmegen
www.ziezon.nl

Adressen van de projecten van het netwerk ff contact :-)

Netwerk ff contact :-)
p/a Nederland Kennisland
postbus 2960
1000 CZ Amsterdam
t: 020-7720120
f: 084-8707024
e: info@ffcontact.nl
u: www.ffcontact.nl

Artsen voor Kinderen

De Stichting Artsen voor Kinderen is in 1997 opgericht met als doel zich in te zetten voor het welzijn en de verbetering van kwaliteit van leven van kinderen met een chronische ziekte. Bij de ontwikkeling van het idee van een interactieve vragenlijst voor kinderen met de ziekte van Crohn werkte Artsen voor Kinderen samen met het AMC. De vragenlijst wordt nu ook voor andere ziekten ontwikkeld.
www.artsenvoorkinderen.nl

Sterrekind

De Sterrewereld, ontwikkeld door Stichting Sterrekind, is een interactief platform dat meetbaar bijdraagt aan het opgroeien en ontwikkelen van kinderen die langdurig ziek zijn of chronische aandoeningen hebben. De Sterrewereld is een veilige omgeving waar ontspanning, informatie en communicatiemogelijkheden worden geboden.
www.sterrekind.nl

Digibeter

Stichting Digibeter zorgt ervoor dat kinderen die vanwege een handicap of ziekte langdurig niet naar school kunnen toch hun lessen volgen. Hierdoor wordt de lengte van de schoolloopbaan van deze kinderen zo kort mogelijk gehouden en kunnen ze zo normaal mogelijk omgaan met klasgenoten.
www.digibeter.nl

Stichting Robin

Stichting Robin draagt bij aan zo optimaal mogelijke communicatie tussen kinderen die langdurig of vaak in een ziekenhuis of revalidatiecentrum liggen en hun directe sociale omgeving. Met de inzet van beeld- en spraakcommunicatie kunnen kinderen ver van huis toch zo normaal mogelijk communiceren met hun ouders, broers en zussen of vrienden.

www.stichtingrobin.nl

Internethaven

Internethaven helpt jonge (ex-) kankerpatienten om problemen als gevolg van de ziekte te voorkomen. De ziekte beïnvloedt alle facetten van het leven van deze jongeren. Internethaven helpt de jongeren valkuilen te omzeilen en sterker in hun schoenen te staan door middel van praktische informatie en zorg. Internethaven is een initiatief van de Stichting Jongeren en Kanker

www.internethaven.nl

@webschool

De @webschool wil voorkomen dat kinderen die chronisch of langdurig ziek zijn, geïsoleerd raken en een schoolachterstand oplopen. De @webschool biedt een virtuele, elektronische leeromgeving aan als aanvullend hulpmiddel voor het kind, de ouders, de thuischool en de ondersteuningsdiensten.

www.webschool.nl

Moov.nl

Moov.nl stimuleert jongeren met een motorische handicap een zelfstandig en eigen leven te leiden. Onafhankelijkheid en zelfredzaamheid staan daarbij centraal. Met een website en een tijdschrift gericht op de belevingswereld van deze groep jongeren worden zij uitgedaagd grenzen te verleggen en zelf het heft in handen te nemen.

www.moov.nl

Special Kids

www.SpecialKids.nl is een interactief internet magazine voor kinderen tot circa 12 jaar met een handicap of chronische ziekte én voor

hun ouders. Op de website staat algemene en praktische informatie over de dagelijkse zaken die deze kinderen en hun ouders bezig houden en is een rubriek te vinden waar ervaringen kunnen worden uitgewisseld.

www.SpecialKids.nl

Websites

www.drempelsweg.nl en www.gehandicaptent.nl

Informatie en advies over het gebruik van computers en internet voor mensen met een handicap (en ouderen).

www.handicap-studie.nl

Handicap + studie, expertisecentrum voor onderwijs en handicap, stimuleert dat jongeren met een functiebeperking succesvol kunnen studeren in de opleiding van hun keuze in het hoger onderwijs.

www.ict handicap.nl

De site van het Expertisecentrum ict voor mensen met functiebeperkingen.

www.ictonderwijs.nl

Biedt informatie over overheid en ict.

www.leefwijzer.nl en www.chronischziek.nl

Informatie over chronische ziekten en handicaps.

www.lerenonline.nl

Leren Online B.V. richt zich op het ontwikkelen van niet-methodegebonden interactief cursusmateriaal dat via het internet wordt aangeboden en tot zelfstandig leren in staat stelt.

www.rijdendeschool.nl

Stichting Rijdende School verzorgt het onderwijs aan kinderen van kermisexploitanten en circusmedewerkers. Dit gebeurt onder andere door afstandsonderwijs.

www.tele-educatie.nl

Het project tele-educatie is een onderwijsproject bedoeld voor jonge mensen met astma, cystic fibrosis of obesitas, die tijdelijk het onderwijs op hun eigen school niet kunnen volgen.

www.wereldschool.nl

De Wereldschool verzorgt het onderwijs voor Nederlandstalige kinderen die tijdelijk in het buitenland verblijven. Met de Wereldschool kan het onderwijs doorgang vinden, waar ook ter wereld de kinderen zich bevinden.

Publicaties

Heeringa, Nynke en Eric Hermans (2002), *Het bos door de bomen. Een overzicht van regelingen ten behoeve van leerlingen met een handicap*. Utrecht: NIZW.

Rietbergen, Marieke en Joeri van den Steenhoven (2003), *ff contact :-)*. *Analyse van de omgeving van kinderen en jongeren met een chronische of langdurige ziekte*. Utrecht: VSB-fonds.

Tielen, Lucia (2003), *Ict en kinderen met chronische ziekten. Een studie naar de bijdrage van ict-voorzieningen aan de kwaliteit van leven van kinderen en jongeren met chronische ziekten*. Utrecht: VSB-fonds.

Tielen, Lucia, Marieke Rietbergen en Ivo van Duijneveldt (red.) (2003) *ff contact :-)*. *Ict voor kinderen en jongeren met een chronische of langdurige ziekte*. Utrecht: VSB-fonds.

Wel, van der, J.J., J.T. Schmidt en S.W. van der Ploeg (2003), *Evaluatie Wet ondersteuning onderwijs zieke leerlingen, eindrapport*. Onderzoek, uitgevoerd door Regioplan Beleidsonderzoek in opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.

{ ~ :
- :

/ - %

} - ' :
- :

[0 :
- :

| - : *
- :

0 = :
- :

{ - |
- :

0 - :
- :

} :
- :

c - :
- :

) * :
- :

: -)
- :

{ " :
- :

! @ - :
- :

> : {
- :

8 - :
- :

 VSBfonds

2 - :
- :